

La denominació de la llengua valenciana a través del temps

Renou, juliol de 2020

Òscar Rueda

1. *Llatí i romanç*

¿Des de quàn existix la llengua valenciana? La pregunta és difícil de respondre, puix els idiomes no naixen un dia concret, sino que són el fruit d'una evolució lenta i paulatina, condicionada per la mescla i mutació de modalitats llingüístiques anteriors que no “deixen de parlar-se” i van mudant en el pas del temps, generació darrere de generació.

Tal és el cas de les llengües romàniques parlades en l'actualitat, com el valencià, el castellà, el portugués o el francès, que són conseqüència de l'expansió de la llengua llatina entre els sigles III a. C. i IV d. C. a través dels territoris conquistats per Roma, i de la seua posterior evolució interna, modulada per la dispersió geogràfica. Per això, més que preguntar-nos des de quàn existix la llengua valenciana, és més adequat plantejar-nos *des de quàn és vista, per propis i estranys, com una modalitat llingüística en personalitat pròpia, fins al punt de rebre un nom distint a les del seu entorn*, tant pels seus parlants com per parlants d'atres llengües pròximes.

Fem una miqueta d'història. L'expansió del llatí, d'eix idioma que originàriament només se parlava en la regió italiana del Llaci (d'ahí el seu nom), produí la gradual desaparició de les llengües preexistents en bona part d'Europa occidental i certes zones de l'oriental; no tant per la migració de romans als territoris conquistats, sino sobretot a causa de l'interrupció de la transmissió intergeneracional de les llengües prerromanes entre pares (que les parlaven) i fills (als que els pares no transmetien la seua llengua pròpia, sino que els parlaven en llatí, per considerar-lo una llengua de major prestigi i utilitat), com a conseqüència d'un procés de diglòssia i substitució llingüística.

Com li ocorregué a la llengua ibèrica en el territori valencià, esta interrupció generacional de pares a fills s'inicià en les classes altes, més romanisades i aveades a l'us del llatí com a llengua del poder i del comerç, actuant les ciutats de fundació romana com a foc de transmissió de l'idioma; i a poc a poc la romanisació o llatinisació anà estenent-se a totes les capes socials i zones geogràfiques. Aixina les coses, els historiadors solen nomenar *iberorromans* als que componien eixa població d'orige ibèric pero romanisada culturalment i llingüísticament, que habità les nostres terres durant sigles i de la que som descendents. Una substitució idiomàtica de l'ibèric pel llatí que fon lenta pero implacable, i de la que tenim com a u dels últims testimonis

el d'Entropi, bisbe de València en el segle VI, que alabà a una dama per dirigir-se als seus serfs en sa pròpia llengua,¹ deixant l'últim possible rastre, en el nostre territori, de la pervivència de la llengua ibèrica prerromana (gens pareguda al valencià actual, i en certes similituts en l'eusquera).

Pero estes llengües prerromanes (ibèric, celtibèric, lusità, astur, aquità, gal...), hui extintes a excepció de l'eusquera, a pesar de desaparèixer, deixaren un substrat en els nous parlants de llatí: certes tendències fonètiques, cert lèxic fossilisat, que condicionaren, ya des d'un inici, una marca distintiva, un "accent" diferent, en el llatí parlat en cada una de les províncies romanes, que marcà la seua divergent evolució futura.

La descomposició i caiguda de l'Imperi Romà en el segle V, i l'evolució interna posterior d'estes varietats de llatí vulgar, cada volta més distanciades d'un llatí clàssic fossilisat a nivell escrit (conservat per la minoria erudita i administrativa que sabia escriure) pero que ningú usava ya en la comunicació oral, determinaren que, ben entrada l'Edat Mija, s'usara en tota Europa el terme "romanç" per a referir-se ad eixes varietats parlades de llatí vulgar o popular, que tot lo món usava oralment en el dia a dia pero ningú escrivia, en contraposició al llatí clàssic, que continuava sent la llengua oficial de l'administració pero ningú parlava com a llengua materna.

2. *Aljamia i algaravia*

Pero en el cas valencià la realitat fon més complexa encara, puix la conquesta del nostre territori, junt a gran part de la Península Ibèrica, per tropes àraps i berebers en el segle VIII feu que en Al Andalus (açò és, en el territori hispànic que quedà baix domini musulmà) la llengua àrap substituïra a la llatina com a idioma de l'administració, la cultura i les elits dominants; encara que les varietats romàniques continuaren sent les habitualment parlades en el dia a dia de la població iberorromana.

Eixes varietats romàniques parlades en la Península Ibèrica en els territoris somesos a l'Islam, que eren usades tant per cristians com per musulmans d'orige muladí – descendents d'iberorromans convertits a la religió islàmica, pero d'ètnia no àrap ni bereber, i que per tant parlaven llatí vulgar–, rebien pels àraps la denominació genèrica de "aljamia" (*al-ağamiyya*), llengua dels estrangers, junt a la més concreta

---

¹ Gómez Bayarri, Josep Vicent: "Particularitats del proces historic de la llengua valenciana fins a Jaume I". *Revista de filologia valenciana*, núm. 1. Accio Bibliografica Valenciana, València C., 1994, pàg. 69.

latini, de significat ben evident; i abdós en contraposició a la “algaravia” (*al-arabiyya*), açò és, l’idioma àrap que també parlava part de la població, a saber:

- els directes descendents dels (pocs) àraps traslladats a la Península,
- aquells iberorromans que, com sigles arrere ocorregué en el llatí en el procés de romanisació, adoptaren l’àrap com a llengua preferent per raons sociològiques, com a primera llengua per a sos fills i descendents,
- i també aquells iberorromans que, ya foren musulmans o cristians, parlaven l’àrap de manera bilingüe, com a segona llengua, junt al seu romanç matern.

Existia, a banda, un atre apelatiu: *musta’rib*, “el que es fa semblant als àraps”, referit als cristians que vivien baix domini musulmà, del que procedix la veu *mossàrap*. Un apelatiu que, a lo que es veu, no fon massa utilitat en aquell temps, sent més habituals denominacions com les de *nasrânî* (nazaré). En un us contemporàneu, a voltes, se nomena hui d’una manera confusa “mossàrap” no a soles ad eixos cristians que vivien en territori musulmà, sino també a l’aljamia: a la varietat idiomàtica romanç que parlaven tant els mossàraps (cristians) com els muladins (musulmans), en un us (“llengua mossàrap”) que, creem, induïx al dubte.

És convenient insistir en esta qüestió. L’adjectiu “àrap” fa referència a una llengua o una ètnia (les pròpies d’Aràbia), pero no es deu usar com a sinònim de “musulmà”; de fet, encara hui perviuen notables comunitats àraps o que tenen l’àrap com a llengua materna (en Egipte, Palestina, Síria, Líban...) pero són cristianes de religió. I a l’inversa: hi ha molts pobles de religió musulmana en el món que no son àraps ni parlen àrap, i sí unes atres llengües, com el turc, el persa, l’urdu, l’indonesi, l’albanés, el bosni, l’uzbek... que en ningun moment se veren substituïdes per l’àrap; a pesar de produir-se, en un determinat moment històric, una conversió generalisada dels seus parlants a la religió musulmana.

La visió general d’aquella época, no obstant, ve condicionada per l’escasceja de documentació que puga oferir suficient llum sobre els fets ocorreguts en els temps anteriors a la conquesta de Jaume I. Les successives invasions d’almoràvits i almohades, l’acció dels conquistadors aragonesos durant l’invasió del Regne de València, les posteriors desaparicions de documentació, i la decisió, en les Corts Valencianes de 1564,² de prohibir l’us parlat i escrit de la llengua àrap i ordenar la destrucció de tots els llibres i escrits que es conservaven en eixa llengua (o millor dit, en alfabet àrap, encara que estigueren escrits en romanç aljamiat), a lo que també

---

² *Cortes valencianas del reinado de Felipe II*, ed. Emilia Salvador. València, 1974, pàg. 14.

colaborà la llabor de l'Inquisició, han provocat que s'haja perdut pràcticament tota la documentació privativa dels regnes musulmans de València i Dènia.

Fig.1: Manuscrit de 1202 del Kitab al-Muhassas d'Ibn Sidah (Biblioteca d'El Escorial, Madrid)

De qualsevol manera la presència del romanç o aljamia, del llatí vulgar, en Al Andalus és innegable. A banda del testimoni qualitatiu de les harges, breus composicions poètiques en romanç (i compostes per musulmans o jueus), crida per exemple l'atenció el testimoni d'Ibn Sidah, naixcut en Múrcia cap a 1007 i mort en Dènia en 1066, que escrigué en el pròleg de la seua obra *Kitab al-Muhassas* o diccionari

ideològic (fig. 1): “*¿I no cóm no he de cometre’ls yo [els erros] en temps tan alluntats [de quan l’àrap se parlava en purea] i tenint que viure en persones que parlen aljamia?*”.³

Que esta aljamia anava diferenciant-se també segons els diferents territoris d’Al Andalus ho suggeririen referències com la d’Ibn Buklaris en 1118, que parla de la “ağamiyya Balansiya” o aljamia de València, o la del *Botànic anònim* de Sevilla que cap al 1100 parla de “l’aljamia de València i Dénia”. Ibn Ruhaym de Bocairent, també en el segle XII, en el final de la part àrap d’una de les seues *moaxaħes*, just abans d’introduir la harja, nomena expressament “aljamia” (llengua aljamiada) al romanç en que està escrita: “*Una donzella donosa i gallarda / canta en paraules de llengua aljamiada / vore’s de tanta fermosura privada: ¿Qué faré yo o qué serà de mib? / Habibi [amat meu], / no te tolgues de mib.*”

Cent anys més tart, i front a la visió simplista i dicotòmica de “musulmans valencians que parlaven àrap” front a “cristians repobladors que parlaven català” que presenta l’historiografia oficialista per al segle XIII valencià, la realitat és prou més complexa.

Primer, perque el contingent repoblador vengut del nord com a conseqüència de la conquesta per Jaume I, si be és cert que copà els llocs dirigits del nou estat cristià, representava un percentage menor sobre el total de població preexistent del Regne (s’estimen uns 30.000 repobladors externs en el segle XIII front a una població preexistent difícil de quantificar, estimada a l’entorn de 200.000 habitants en el moment de la conquesta).⁴

Segon, perque d’acort en les senyes objectives de que disponem en l’actualitat sobre procedència constatada (i no deduïda o suposta) de l’orige d’eixos repobladors,⁵ s’observa una igualtat notable entre repobladors aragonesos i catalans (acompanyant a una minoria d’ultrapirinencs o occitans), repartida además de manera prou homogènea per totes les comarques valencianes; i, dins dels catalans, una majoria de catalans orientals front a occidentals; tot lo qual contradiria la famosa (pero incontractada) teoria de “aragonesos en l’interior i catalans lleidatans en la costa”.

---

³ Peñarroja Torrejón, Leopoldo: “El mossarap de Valencia i la romanitat de l’Espanya Islamica”. *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*. Tom I. Consell Valencià de Cultura, València C., 1989, pàg. 206-207.

⁴ Ferrer Navarro, Ramon: “Aspectes demogràfics de la conquesta”. *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*. Tom I. Consell Valencià de Cultura, València C., 1989, pàgs. 325-326, 332-333.

⁵ Ferrer Navarro, Ramon, op. cit.; Cabanes Pecourt, Desamparados: *El “Repartiment” de la ciudad de Valencia*. Temas valencianos, 2. Ed. Anubar, València C., 1977.

Tercer, perquè no és procedent recórrer a supostes migracions posteriors⁶ per a postular una ulterior “catalanitat” poblacional; puix la personalitat llingüística de València estava plenament conformada ja a finals del segle XIII i principis del XIV.⁷ Unes migracions posteriors que, per altra banda, i tornant a senyes identificades i no supostes, oferixen un repartiment encara més significatiu en quant a procedències geogràfiques i pes sobre el total poblacional, en el que els catalans conformen una part mínima: veja's per exemple els *Llibres d'aveïnament*.⁸

I quart, perquè la realitat etnolingüística de la València del segle XIII és més complexa de lo esperat per alguns, si tenim en conte:

- a) la referència a “moros llatins” que parlen romanç en la *Crònica* de Jaume I i unes altres fonts;⁹
- b) els llinages i apelatius de clara raïl romanç en molts moros de l'època;¹⁰
- c) la toponímia romànica o mixta preexistent, documentada en anterioritat a la conquesta del Regne de València pels aragonesos (Quart, Vilamarchant,

---

⁶ Per a una contraargumentació de les hipòtesis d'una supostament massiva “repoblació en diferit” per catalans, vore Cabanes Pecourt, Mª Desamparados, “Utilitat i utilisació de l'antroponímia. Unes reflexions en veu alta”, núm. 8. Acció Bibliogràfica Valenciana, València C., 2001, pàgs. 43–59, o Ballester, Xaverio: “Els fallancos fundadors del Regne de València”. Ponència del Congrés Valencianisme 2018. València C., 2018.

⁷ Ballester, Xaverio: “Divergent: el valencià doscentista”. *Hapax. Revista de la Sociedad de Estudios de Lengua y Literatura*, núm. XII. Salamanca, 2019.

⁸ Per exemple, dels aveïnats de la ciutat de València en el segle XIV en identificació de lloc de procedència, un 38,1% provenien del mateix Regne; un 9,5% d'Aragó; un 3,35% de Castella; un 3% de Catalunya, i percentatges menors d'unes altres procedències (Balears, Occitània, les repúbliques italianes, Portugal...). Cabanes Pecourt, Desamparados: “Avehinaments en la València trescentista”. *Revista de filologia valenciana*, núm. 3. Acció Bibliogràfica Valenciana, València c., 1996, pàg. 34-35.

⁹ Peñarroja Torrejón, Leopoldo: “La qüestió valenciana. Mig segle de filologia (1960-2012). Pròleg a la segona edició de *Valenciano o catalán*, de Vicent Lluís Simó Santonja. RACV, València C., 2013, pàgs. 35-37.

¹⁰ Ibid, pàgs. 41-42; Galbís, Agustí, en “Fantasmes “mossaraps”, i antroponímia valenciana (IV)”, ja aparegut en esta revista *Renou*, n'extrau alguns de l'edició del Repartiment de Cabanes-Ferrer (1979-80): “Mahomat Abenfortuni (I, 1452), Mahomat Abenfortun (III, 2023), Mahomat Fertun (III 2028).- FORTUNY; Mahomat Alforner, (III, 1161).- FORNER; Mahomat Granel (III, 1029).- GRANELL; Ali Borrel (I, 441).- BORRELL; Avencosta (I, 160).- COSTA; Mahomat Almailol (I, 313).- MALLOL; lucef Alcoyl (I, 1150).- COLL; Mahomat Sancte Marini (I, 241).- SANMARINO; Alponti (I, 1333).- ALPONT O ALAPONT; Mahomat Abinferrí (I, 1361), Avinferriz (I, 1140)- FERRI, FERRIS, FERRIOLS, FERRUS; Mahomat Almari (I, 487) MARÍ; Amaç Loça (I, 581) LLOSÀ; Abnamoya (II, 862) MOYA; Abdalla Xampetri, A. Xempeteri (Rep. III, 1271, 1438).- ¿SAMPERE O SEMPERE?; Tamaret (I, 470, 1007).- TAMARIT; Mahomat, Allobregati.-LLOBREGAT; Aly Sarrio.- SARRIÓ; Avinçaval .- SAVALL”.

Castelló, Alpont, Torrent, Serra, Cervera, Morella, Morvedre, Sant Mateu, Santa Pola, Ares, Orpesa, Borriol, Montornés...), que inclou en molts casos la conservació de fonemes llatins no existents en àrap, com [p] (Paterna, Picassent, Peníscola...);¹¹

- d) la preexistència de cristians valencians (en la figura eminent de sant Pere Pasqual)¹² i de criptocristians¹³ en el moment de la conquesta (als que cap atribuir una major conservació de la parla romànica o aljamia), així com la relativa facilitat observada, en un sector de la població musulmana, per a convertir-se al cristianisme en el primer segle de domini cristià (els moros “batejats” de la documentació conservada, que prenen en molts casos el llinatge dels seus padrins aragonesos o catalans, i que gojaren de grans avantatges legals, com la de poder conservar les seues propietats).¹⁴

Sectors musulmans, estos, probablement d'islamització religiosa recent, en època almoràvit, i descendents de mossàraps que no havien emigrat a Aragó en època d'intolerància religiosa, com sí havien fet altres mossàraps valencians acompanyant a l'expedició d'Anfós el Batallador (a zones, per cert, que cent anys més tard generarien un flux de “tornada” a València de repobladors d'origen “aragonés”).¹⁵ Unes conversions a les que haurien d'afegir-se les dels jueus, especialment a partir del segle XIV.

- e) la ràpida assunció del “romanç”, encara sense gentilici associat, com a llengua administrativa oficial, en paulatí detriment del llatí (és significativa la disposició dels *Furs* del Regne de València de 1261: “*Los juzes, en romanç, diguen les sentències que donaran, e donen aquelles sentències escrites a les parts que les demanaran*”), reforçada pel privilegi datat en Calatayut el 4 de juny de 1264:

---

¹¹ Ballester, Xaverio: ““Paterna” y el origen de la lengua valenciana”. *Moenia*, núm. 21, 2015, pàgs. 145-166.

¹² Peñarroja, L.: *Cristianismo valenciano. De los orígenes al siglo XIII*. Ajuntament de València, València C., 2007; Costa Català, Joan: *La Biblia Parva de Sant Pere Pasqual*. Lo Rat Penat, València C., 1998.

¹³ Galbis, Agustí: “Documentació excepcional: els cristians valencians de 1238”. <https://agustigalbis.wordpress.com/2010/07/26/documentacio-excepcional-els-cristians-valencians-de-1238/> i <https://agustigalbis.wordpress.com/2010/09/21/documentacio-excepcional-els-cristians-valencians-de-1238-i-ii/>

¹⁴ Peñarroja, “La qüestió valenciana...”, pàgs. 47-48; crida l'atenció, per exemple, la conversió al cristianisme de gran part de la població de Chilches en 1280, sent batejada pel prevere d'Almenara, en padrins cristians “de natura”.

¹⁵ López Verdejo, Voro: *Sense pèls en la llengua. El llibre roig de la llengua valenciana*. Ed. L'Oronella, València C., 2017, pàgs. 19-20.

”... omnia ponantur et scribantur in romancio in libro curie, et ita fiant deinde perpetuo omnes actus et sententie in romantio” (“totes estes coses s’expinguen i s’escriguen en romanç en el Llibre de Cort, i d’esta manera a perpetuïtat se facen tots els actes i sentències en romanç”);

- f) o l’evidència, també, d’una convivència normal i una intercomprensió quotidiana sense traductors entre cristians i musulmans en els primers anys després de la conquesta, com s’observa en eixos mateixos *Llibres de Cort*,¹⁶
- g) junt a l’afinitat estructural prèvia, com han senyalat estudiosos com Lleoport Peñarroja,¹⁷ entre el romanç valencià anterior a Jaume I i els romanços del nord portats pels conquistadors (encara en procés de consolidació també); una afinitat potser atribuïble al comú substrat prerromànic,¹⁸
- h) al costat de la cridanera absència d’especial relació genètica entre valencians i catalans, segons diversos estudis (que sí que troben, en canvi, certa relació de parentesc genètic entre valencians i aragonesos, que pot atribuir-se a la conquesta però també a processos poblacionals anteriors), i una presència significativa d’ancestres nortafricans i sefardites, a pesar de les expulsions de jueus en 1492 i moriscs en 1609.¹⁹

---

¹⁶ Açò es constata, per exemple, al llegir alguns passades de les actes del Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina, de la segona mitat del segle XIII, immediatament posteriors a la conquesta del Regne per Jaume I. J. Ponsoda admet que existia “una intercomunicació entre moros i cristians suficientment fluida per a entendres’s”; i, que, o bé “alguns moros havien fet un aprenentatge de la llengua dels cristians” o “ja parlaven algun romanç que els la permetia”. *El català i l’aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina* (1269-1295). Marfil, Alcoy, 1996, pàg. 41; citat per Peñarroja, “La qüestió valenciana...”, pàgs. 37-39.

¹⁷ De manera succinta, Peñarroja, *ibid.*, pàgs. 24-26; en profunditat, *El mozárabe de Valencia. Nuevas cuestiones de fonología mozárabe*. Ed. Gredos, Madrid, 1990; més divulgativament, Giner Ferrando, Josep: “Els descobriments sobre el mossarap de Valencia”. *Lletraferit* num. 15, València C., 1998.

¹⁸ Ballester, Xaverio: “Català oriental / occidental i valencià, més encara”. *Liburna*, núm. 12, 2018, pàgs. 45-71, i també “Del llatí-ibèric al romanç valencià/català”. *Estudios de lenguas y epigrafía antigua*, núm. 10, València, 2010, pàgs. 73-130.

¹⁹ Sobre l’important presència de gens nortafricans (12,8%) i sefardites (15,1%) en els valencians actuals, vid. Adams, SM et. al. “The genetic legacy of religious diversity and intolerance: paternal lineages of Christians, Jews and Muslims in the Iberian Peninsula”, *American Journal of Human Genetics*, 84 (2008).

Sobre la falta de connexió genètica entre llinages valencians i catalans, vid. Solé-Morata, Bertranpetit, Comas, Calafell (2015), “Y-chromosome diversity in Catalan surname samples: insights into surname origin and frequency”, *European Journal of Human Genetics*, 1-9 (2015) i Cerdà, Paco: “Sin el ADN de los conquistadores”. *Levante-EMV*, 9-10-2013.

Tot fa suggerir en conjunt que:

- al costat d'una minoria repobladora aragonesa, catalana (oriental), lleidatana-tortosina (llavors encara oscilant, administrativament, entre Aragó i els comtats catalans) i occitana, junt a procedències més minoritàries, cada una en les seues modalitats llingüístiques romàniques, totes elles prou pròximes estructuralment entre sí,
- i junt a part de la població musulmana que era monolingüe en àrap (be de rànica estirp aràbiga, o be arabisada per substitució llingüística generacional), la qual pogué tindre difícil integrar-se satisfactòriament en el regne cristià fins a l'expulsió dels moriscs en el segle XVII,
- coexistí una altra part de la població prejaumina (majoritàriament conformada per musulmans, en una minoria de cristians mossàraps i jueus) que conservava el romanç i certes costums premusulmanes, la qual pogué integrar-se en major facilitat en les estructures del regne cristià i pogué transmetre moltes de les seues coordenades culturals, que hui són signe distintiu de la cultura valenciana.

Si seguim a Peñarroja, les notables preexistències de l'època musulmana transmeteren “*els elements consuetudinaris del dret valencià ausents en el dret aragonés i en el català (com és el cas de l'any de plor, de l'escreix, o de l'eixovar)*” i permeteren “*formar ab inaudita celeritat una consciència històrica diferencial explícitament ya reconeguda en el Procés eclesiàstic de 1239. Jaume I creava un Regne jurídicament nou, pero sobre una entitat territorial preexistent i definida*”.²⁰

3. Llengua valenciana, des del segle XIV fins a l'actualitat

Siga com siga, encara que algun dia aplegara a conèixer-se en certa, a través de documents hui ignots, la procedència i llengua materna de tots i cada u dels habitants del Regne de València en l'entorn de 1300, i això validara incontestablement la teoria

---

Sobre l'alta singularitat genètica dels valencians, vid. Laayouni, Calafell, Bertranpetit: “A genome-wide survey does not show the genetic distinctiveness of Basques”. *Human genetics* 127 (4), 455-458 (2010) i Montaner, Rafel: “Los valencianos tienen más diferencias genéticas con los españoles que los vascos”, *Levante-EMV*, 22-2-2010.

Sobre la connexió genètica valenciana-aragonesa, vid. Bycroft, Fernandez-Rozadilla, Ruiz-Ponte et al. “Patterns of genetic differentiation and the footprints of historical migrations in the Iberian Peninsula”. *Nature Communications* 10, 551 (2019).

20 Peñarroja, L.: *Cristians valencians baix l'Islam: de l'any 1000 a la conquesta*. Publicacions dels Cursos de Llengua i Cultura Valencianes de Lo Rat Penat, València, 1995, pàg. 35.

autoctonista o bé la repoblacional (o les dos a l'hora, en diferent pes) per a establir l'exacte oríge filogenètic del nostre idioma, això no variaria ni un mil·límetre una realitat constatada i inqüestionable: *la personalitat diferenciada de la llengua valenciana a partir del segle XIV, com a varietat llingüística en entitat pròpia* dins del conjunt de les llengües romàniques i també dins de la seua família més pròxima: el contínuum llingüístic iberorromànic oriental, que comprén el valencià, el català, l'aragonés, el balear, l'alguerés i les llengües occitanes com el gascó, el llemosí, el provençal, l'auvernés o el llenguadocià.

En efecte: la realitat inqüestionable és que, precisament en l'època en que els diferents romanços prenen consciència, no a soles de ser diferents del llatí clàssic, sino també de ser diferents *entre sí* (de manera que escomença a parlar-se de romanç castellà, romanç gallec, romanç portugués, romanç provençal, romanç català o romanç toscà), els testimonis conservats mostren que els valencians escomencen a aplicar, en normalitat, el seu gentilici a la llengua que parlen: *valencià, llengua valenciana, idioma valencià...*

Matisarem: valencians i també no valencians, perque precisament el primer testimoni indubtable de particularitat onomàstica, i ademés no llibresc, se registra en Menorca, en un procés judicial substanciat entre 1343 i 1346, en el que s'aludix a una dòna, Sibila, de la que es diu que parlava "valencianesc" i era d'Oriola (fig. 2). És més: un atre declarant en el mateix juí aclarix que Sibila, "*in prolacione idiomatis sui*" (per la pronunciació del seu idioma) era del Regne de València, perque parlava al modo que ho feen els habitants d'eixe territori ("*ad modum dicti regni loquebatur ydioma suum*").²¹

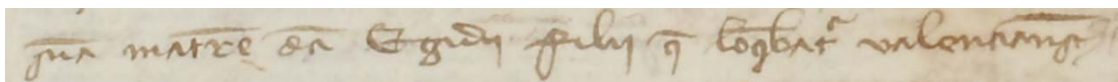

Fig. 2: "Suam matrem dicti Egidii filli que loquebatur valencianesch" (*Sa mare, del dit Gil, fill, que parlava valencianesc*). Archiu del Regne de Mallorca, AH 5537, f. 220v.

El testimoni és importantíssim, perque mostra que ya en el segle XIV la diferenciació "nominal" entre valencià i català no era (com alguns han pretés) un supost caprig de certs lletraferits, sino que anava lligada a una realitat tangible: la d'aplicar un nom singular a una modalitat idiomàtica estructuralment distinta, que presentava, ya en aquell moment, només cent anys després de la conquesta per Jaume I, característiques llingüístiques particulars, identificables a nivell oral com a valencianes (valencianes

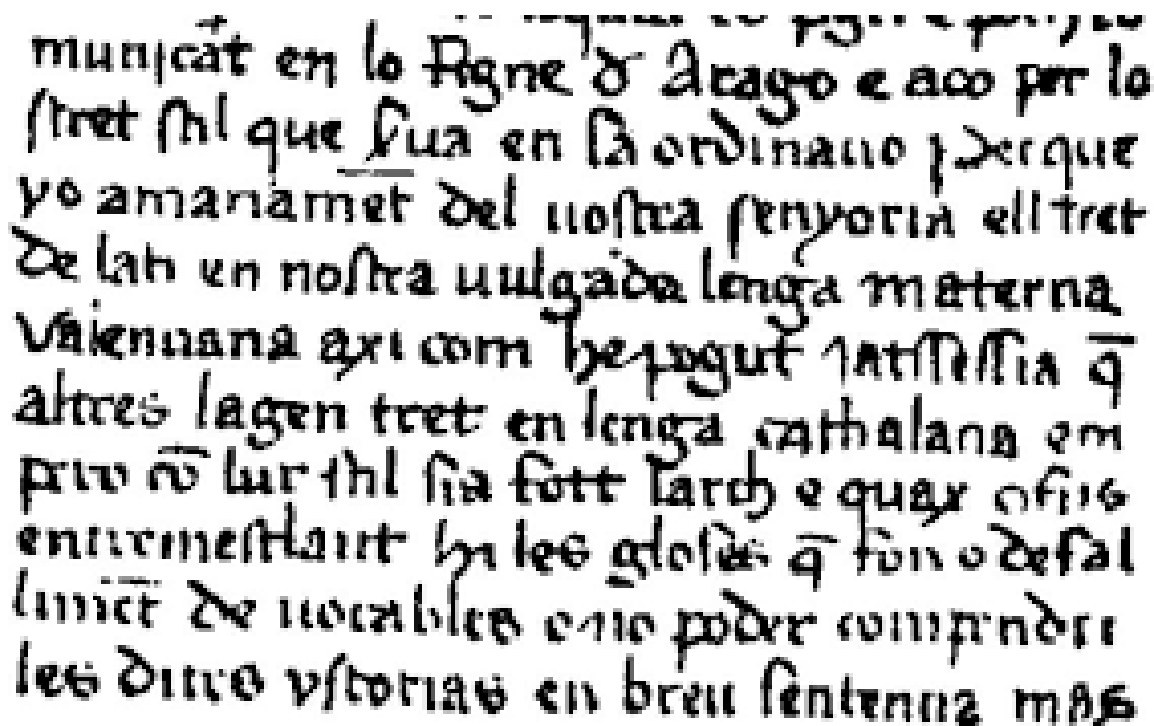
²¹ Baydal, Vicent: *Els valencians, des de quan són valencians?* Afers, 2016, pàg. 131.

de tot el Regne; no a soles de la capital), front a les pròpies d'atres modalitats de la família llingüística com, en este cas, la menorquina o balear.

Uns anys més tart fon el català Francesc Eiximenis, afincat en la ciutat de València, qui, en la seua obra *Regiment de la cosa pública* de 1383, parlant de València, descrigué i reconegué eixa singularitat idiomàtica dels valencians: “*Aquesta terra [València] ha llenguatge compost de diverses llengües que li són entorn, e de cascuna ha retengut ço que millor li és, e ha lleixats los pus durs e los pus malsonants vocables dels altres, e ha presos los millors...*”.

I dotze anys més tart, en 1395, se produí la no manco significativa cita que Antoni Canals nos deixà per a la posteritat en la seua traducció de Valeri Màxim des del llatí: “*tret de llati en nostra vulgada lengua materna valenciana axi com he pogut, jatsessia que altres l’agen tret en lenga cathalana; empero com lur stil sia fort larch e quax confus...*” (fig. 3).

Notem que Canals reconeix que ya existix alguna traducció al català, suggerint, implícitament, que tal volta podria aprofitar, per tractar-se d’una varietat llingüística pròxima; pero ell mamprén la traducció al valencià precisament per a fer el text més entenedor.

municat en lo Regne d' Arago e aco per lo
stret stil que lua en la ordinauo perque
yo amariamet del nostra senyoria ell tret
de lat en nostra vulgada lengua materna
valenciana axi com he pogut jatsessia q̄
altres l'agen tret en lenga cathalana em
pero cō lur stil sia fort larch e quax confus
enximentant hi les gloses q̄ fon o defal
liment de vocables e no poder comprendre
les dures ystorias en breu sentenzias mas

Fig. 3: Traducció d’Antoni Canals de Valeri Màxim en la que contrapon la llengua valenciana a la llengua catalana (1395). Pròlec-dedicatòria, fol. 4 del còdex de la Biblioteca de l’Universitat de València.

A partir d’este moment, les denominacions que fins ad aquell moment havien segut habituals per a referir-se a qualsevol varietat romànica (i entre elles a la valenciana),

sense explicitar un gentilici concret (*romanç, pla, vulgar, nostre llatí, aljamia...*) escomencen a donar pas, ya de manera rotunda, a les denominacions privatives, derivades del gentilici “valencià”, que es convertix en *linguònim* per a la nostra varietat llingüística. Esta convivència, no obstant, encara se mantindria uns quants sigles, i en eixe sentit és cridaner el testimoni de Jaume Roig, qui definí de la següent manera la llengua en la que escrigué el seu *Espill o Llibre de les dones*: “... *al pla texides / de l’algenia / e parleria / dels de Paterna / Torrent, Soterna...*”, identificant l’idioma valencià en l’aljamia parlada en alguns llocs de l’Horta (alguns d’ells, com Paterna, en constatada majoria de població musulmana).

La realitat és que l’us de *valencià, llengua valenciana* o *idioma valencià* per a referir-se a la nostra varietat llingüística, denotant ademés la seua implícita singularitat estructural respecte a unes atres llengües veïnes, queda registrat per testimonis abundantíssims i incontestables que han segut reproduïts en molts llocs,²² per lo que ací només n’arreglarem els més significatius:

- a) L’us oficial de les estructures administratives de la Corona d’Aragó, com per exemple en les actes del Compromís de Casp: “... *Consimilem literam idem domini depurati expedire mandrunt, in ydiomate valentino, parlamento generali Regni Valentiae...*” (6 d’abril de 1412) (fig. 4)

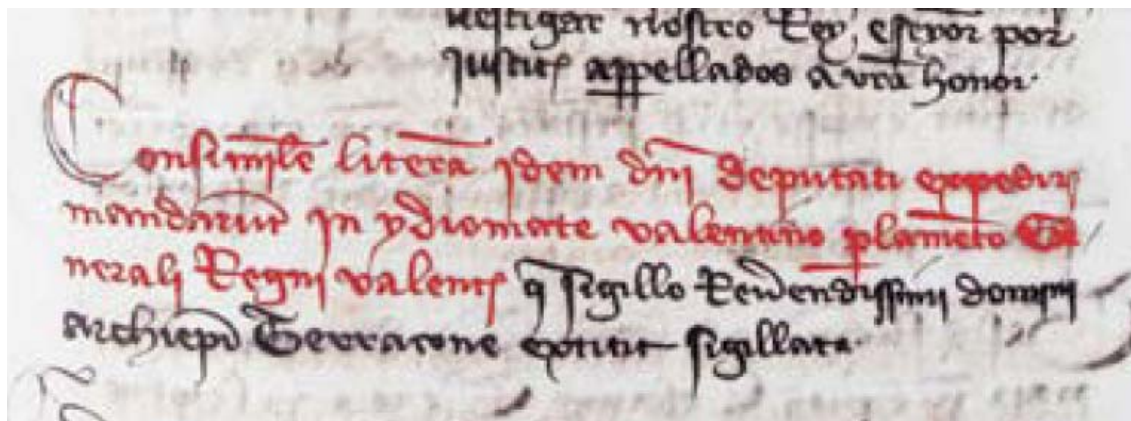

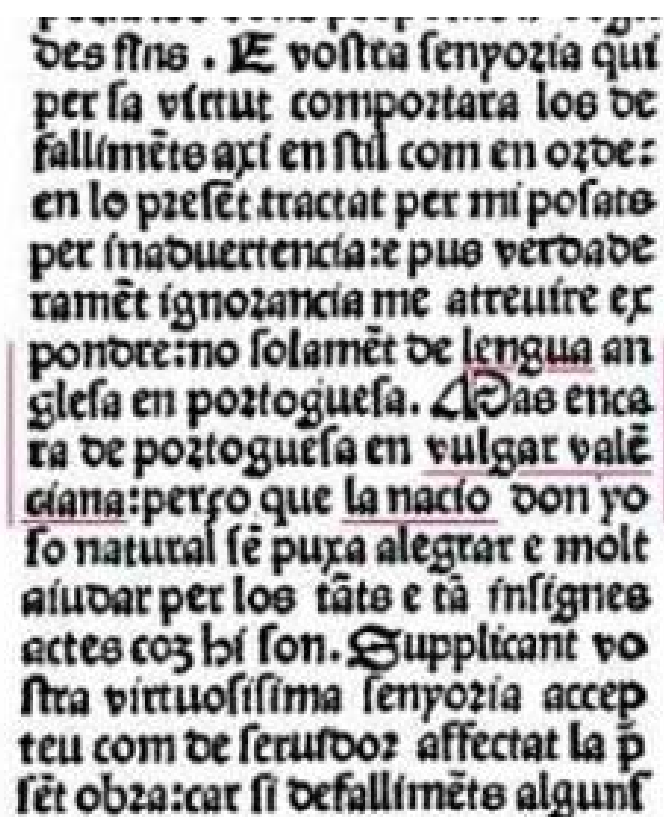
Fig. 4: “De la mateixa manera, els senyors diputats manaren enviar una carta semblant, en idioma valencià, al parlament general del Regne de València” (acta notarial sobre el Compromís de Casp).

Archiu de la Catedral de Sogorp.

²² Entre atres: Vila Moreno, Alfons i Vila Francés, Alfons: *El nom històric de la llengua valenciana*. València C., 2000; Faus i Sabater, Salvador: *Recopilacio historica entorn a l’identitat de la llengua valenciana*. Ajuntament de València, València, 1994; Alminyana I Vallés, Josep: *El crit de la llengua. Denominacio de la llengua valenciana: testimonis*. Ed. Lo Rat Penat, València C., 1999 (2ª ed. corregida); López Verdejo, Voro: *Pròlec a la Nova gramàtica de la llengua valenciana*. Secció de Llengua i Lliteratura Valencianes. RACV – Lo Rat Penat, València C., 2015.

b) La significativa identificació entre *llengua* i *nació* (procedència, lloc de naixença, conjunt de persones en el mateix origen, en una tradició o història comunes), com en:

- el *Llibre del Tresor*, de Brunetto Latini (1418): “... *E lo present translador ha transladat en **lengua valenciana**, per donar delit de legir a un seu special senyor e amich, e als de sa nació desús dita*”;
- o en l’obra magna de la nostra lliteratura: el *Tirant lo Blanch* de Joanot Martorell (1490): “... *me atreviré expondre: no solament de lengua anglesa en portoguesa. Mas encara de portoguesa en vulgar **valenciana** per ço que la nació d’on yo so natural se’n puxa alegrar...*” (fig. 5);

des fins . E vostra senyoria qui per la virtut comportata los de fallimets axi en stil com en orde: en lo present tractat per mi posate per inadvertencia: e plus verdate ramet ignorancia me atrevire expondre: no solament de lengua anglesa en portoguesa. Mas encara de portoguesa en vulgar valenciana: per ço que la nació don yo so natural se puxa alegrar e molt ajudar per los tates e ta insignes actes coz hi son. Supplican vostra virtuosissima senyoria accepteu com de seruidor affectat la present obra: car si defallimets algunf

Fig. 5. Pròlec del *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell (1490)

- o en *Alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*, del burrianenc Rafael Martí de Viciano (1574): “*Bien sentía el Beatísimo Pontífice en su corazón por ser Valenciano, como no había quien tomase por la Lengua Valenciana. Y aunque en Roma a la sazón residian los Cardenales Vera, Serra, Lopiz y Loris, todos valencianos, ninguno de aquellos emprendió el cargo de responder por la Lengua Valenciana, dexándolo para cuando a la nación Valenciana le pareciesse pedir su derecho...*”

- c) El paradigmàtic us que fa Bonifaci Ferrer en la seua traducció de la Bíblia al nostre idioma (1478): “Acaba la Biblia molt vera e catholica, treta de una biblia del noble mossen Berenguer Vives de Boil, cavaller, la qual fon trelladada de aquella propia que fon arromançada en lo monestir de Portacoeli, de llengua latina en la nostra valenciana...” (fig. 6).

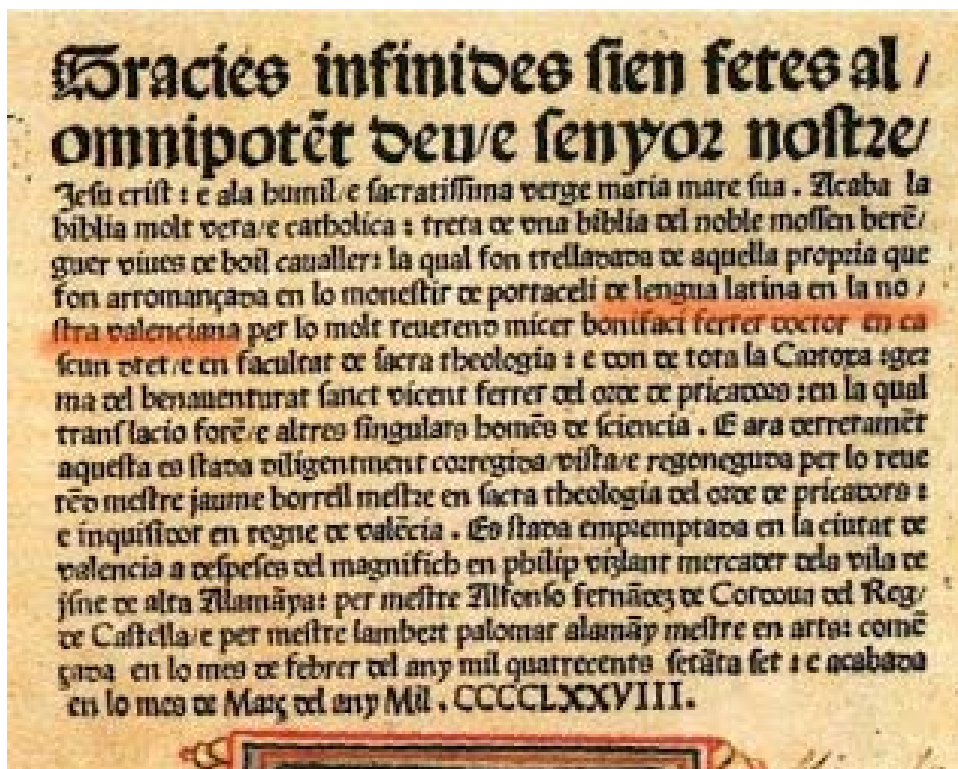

Fig. 6. *Biblia valenciana de Bonifaci Ferrer.*

- d) L'us que de la mateixa denominació fa Joan Esteve en el *Liber Elegantiarum*, diccionari llatí – valencià (1489): “... *Johanis Setephani viri eruditissimi civis valentiani regie auctoritate notarii publici: latina et valentiana lingua: exactissima diligentia emendatus...*” (fig. 7).

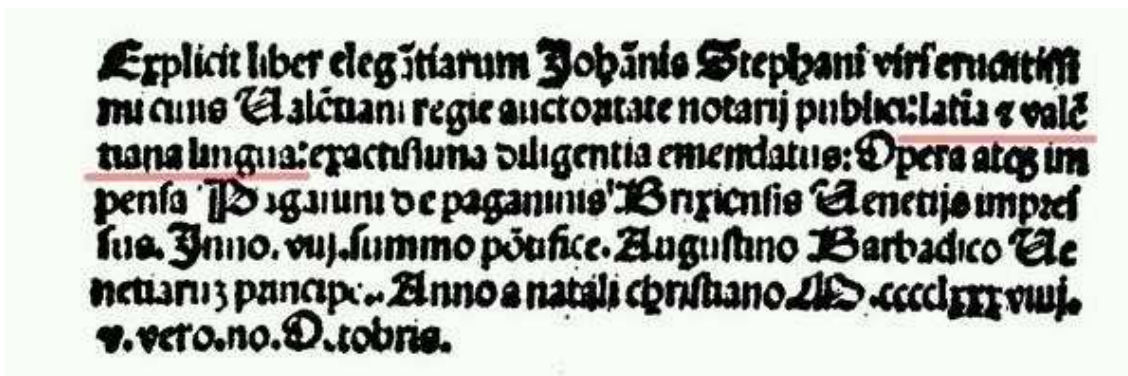

Fig. 7. *Liber elegantiarum de Joan Esteve*

- e) El significatiu us que el català Joan Bonllavi (natural de Rocafort de Queralt) fa de la denominació de llengua valenciana per a referir-se a la traducció que realisà en 1521 del text original de *Blanquerna*, del mallorquí Ramon Llull: “*Traduit: y corregit ara nouament dels primers originals: y estampat en **llengua Valenciana***”. Una obra, *Blanquerna*, originàriament escrita en el segle XIII en la “*llengua llemosina primera*”, com ell indica en un altre passage; açò és, en una varietat llingüística antiga, que es percebia com a més o manco comuna a totes les llengües de la mateixa família idiomàtica, però que ja no estava viva i necessitava d’actualisació i particularisació per a cada territori.

Resulta cridaner també que Bonllavi, sent català (encara que havia viçcut en València molts anys), se disculpe expressament per atrevir-se a fer una traducció a la llengua valenciana, per no considerar-se “*docte, ni menys llimat en dita llengua com sia a mi **peregrina y strangera***”.

- f) L’enumeració de l’humaniste castellà Juan de Valdés, en la seua obra *Diálogo de la lengua*, escrita en Nàpols vora 1535, de les llengües principals que es parlen en Espanya: “... *pues tenemos ya que el fundamento de la lengua castellana es la latina, resta que nos digáis de dónde vino y tuvo principio que en España se hablassen las otras quatro maneras de lenguas que oy se hablan: como son la catalana, la **valenciana**, la portuguesa y la vizcaína.*”
- g) L’historiador valencià Gaspar Escolano també singularisa el valencià en *Década primera de la historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia* (1610): “... *de suerte que arrimando algunos vocablos groseros que hoy en día se quedan en la catalana, poniendo en su lugar de la latina los que bastavan, cepillando los que tenían mal sonido y escabrosidad en la pronunciación y generalmente escogiendo una dulce forma de pronunciar, sin el horror y desabrimiento con que usan desta lengua en las provincias que la conocen por natural, ha venido a **tener nombre por sí y llamarse lengua valenciana** y a merecer asiento entre las mas dulces y graciosas del mundo*”.
- h) Carles Ros, en *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* (1734) torna a enllaçar en les teories d’Eiximenis sobre l’orige “mixturat” del nostre idioma i referma la seua singularitat, que provindria d’època anterior a la conquesta per Jaume I: “*La **llengua Valenciana** tiene vocablos Arabigos, Goticos, Griegos, Hebreos, Latinos, y de las demas Naciones que vinieron à España, y à Valencia; pues antes de la Conquista, por el Rey Don Jayme, se hablaron en esta Ciudad muchas de las referidas Lenguas tambien, segun los que la dominavan; como la Griega, Romana, Goda, Africana, etc. Quando el Cid la conquistò, vinieron con él Castellanos, y Aragoneses; y no hay duda que se hablarìa entonces la lengua Castellana antigua, tambien con aquellas voces que en el numero 2. tengo citadas, por ser las que en aquel*

tiempo se practicavan; y aviendose formado la lengua Valenciana de todas las sobredichas, los Estrangeros la hazen la objeccion de nombrarla lengua Mixta, pareciendoles con ella apocarla; pero esos lunares no la afean, antes la sirven de hermosura...”

- i) Les abundantíssimes obres lexicogràfiques dels sigles XVIII, XIX i principis del XX utilisen invariablement la denominació de “valencià” per a referir-se a l’idioma propi: són els diccionaris valencià-castellà de Carles Ros, Just Pastor Fuster, Lluís Lamarca (fig. 8), Miguel Rosanes, Josep Escrig-Constantí Llombart o Jogim Martí i Gadea, entre atres. Lo mateix ocorre en obres gramaticals com les del vilarrealenc Josep Nebot.

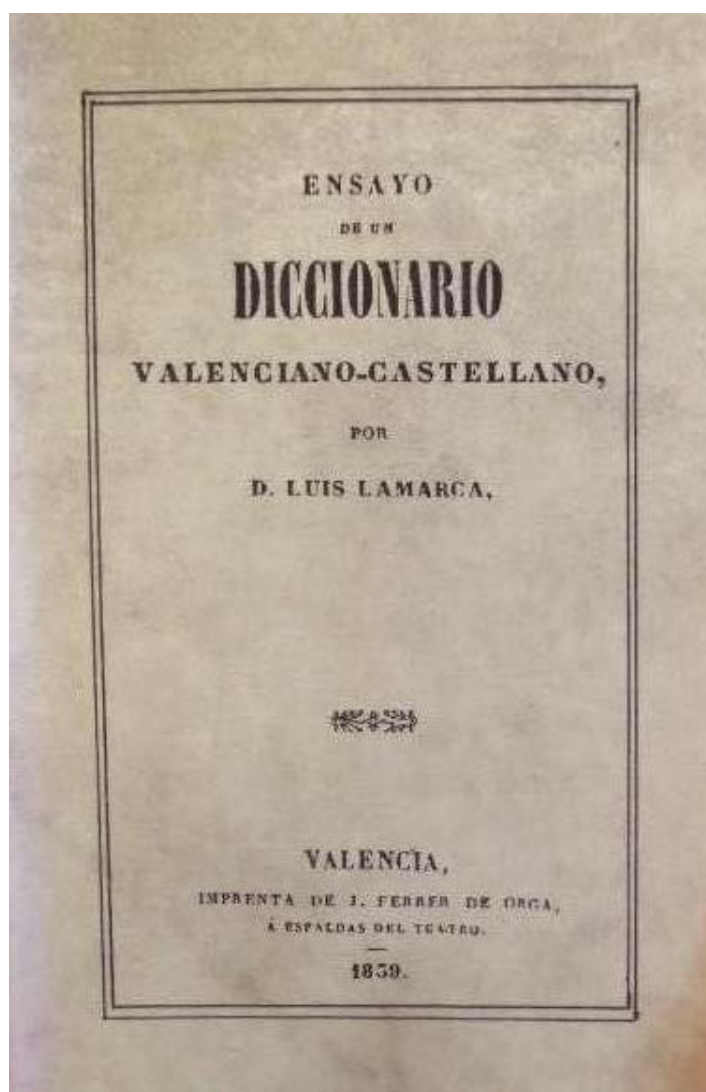

Fig. 8. Diccionari valencià – castellà de Lluís Lamarca (1839).

- j) Com no podria ser d’una altra manera, és també l’única denominació usada en la primera gramàtica normativa del nostre idioma, la *Gramàtica elemental*

de la llengua valenciana publicada pel Centre (hui Real Acadèmia) de Cultura Valenciana en 1915 i escrita pel filòlec Lluís Fullana com a desenroll del consens ortogràfic de 1914.

- k) Nos agradaria fer menció també a la figura del castellonenc d'adopció Lluís Revest. En la seua obra *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, de 1930 (fig. 9), además de fer un us evident de la denominació històrica i tradicional del nostre idioma, presenta una perspectiva alluntada de la visió que interessadament s'ha volgut oferir des de cert sector. Si be accepta les formes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans en els casos que siguen coincidents en les valencianes, aposta per fer "les modificacions que'ns semblen oportunes i més que res, fugint en les aplicacions d'aquelles grafies del Diccionari Ortogràfic qui només representen la pronunciació de Barcelona i van contra la pronunciació general en los llocs del Regne de València on se conserva pura la fonètica valenciana", coincidents en molts casos en les solucions de l'ortografia de la RACV.

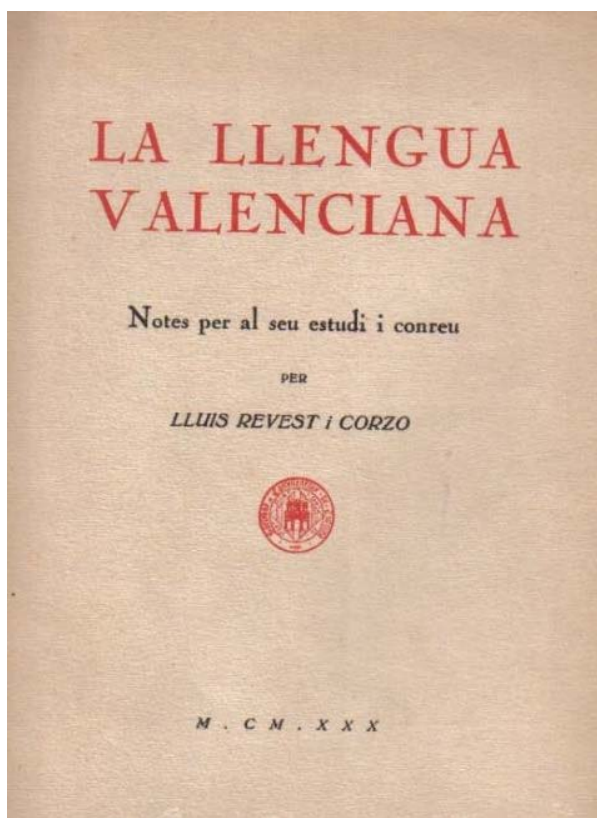

Fig. 9. La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu (1930), de Lluís Revest, cofundador de la Societat Castellonenca de Cultura.

- l) Convé recordar també els resultats de l'enquesta del *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (CSIC, 1962, sobre enquestes realitzades entre 1931 i 1936), en la que el 100% dels enquestats valencià parlants afirmà que el nom de la

seua llengua era “valencià”. No debades, el mateix Manuel Sanchis Guarner reconegué en la seua coneguda obra *La llengua dels valencians* (1972) que: “... *el sentiment lingüístic dels parlants segons el qual responen si hom els pregunta com parlen, és que els de dellà el Sénia o límit político-administratiu, parlen tortosí o català, i els del sud d'aquell riu parlen valencià.*”

Aixina puix, la pretensió d'alguns d'establir una analogia entre la relació igualitària entre llengua valenciana i llengua catalana, per una banda, i la relació de subordinació que existix, per eixemple, entre el dialecte andalús i la llengua castellana, no resistix el menor anàlisis sério, com els anteriors testimonis s'encarreguen de refermar. Tal com indica Voro López en el pròlec a la *Nova Gramàtica de la Llengua Valenciana* (RACV-Lo Rat Penat, 2015), “*el valencià és, des del segle XV i fins a les últimes dècades del segle XVII, un idioma subjecte a una activa evolució, la qual desemboca, no en la modificació aïllada de certs aspectes de la llengua, sino en una estructura coherent i clarament caracterisada que la dota d'un caràcter orgànic, resultat d'un conjunt de transformacions harmòniques relacionades entre sí. Una estructura íntimament lligada a una denominació privativa (“llengua valenciana”) que l'identifica inequívocament*”.

D'esta manera, veem que la percepció autònoma del valencià per part dels seus parlants està justificada en fets històrics, lliteraris, estructurals i socials, i té el seu just reflex llegal en l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia valencià en 1982, que el declarà llengua cooficial, també en eixa denominació i entitat. Una personalitat llingüística pròpia i distinta de les llengües veïnes, incloent el català, que, com resaltà Fullana en el seu memorable discurs “La cooficialitat de la llengua valenciana”, pronunciat en 1919 en la Diputació de València, “*tot bon valencià deu conservar com ric tesor, obtingut del desenroll natural i espontani de la seua llengua*”.